

STREDNÁ EURÓPA AKO HISTORICKÝ REGIÓN

Michal Mrva

Resume

L'Europe centrale – région historique

L'objectif de cet article est la délimitation de l'Europe centrale comme région particulière avec son histoire influencée par les évolutions de l'Est et de l'Ouest. C'est une région qui a su créer sa propre culture avec des traits caractéristiques.

L'attention est prêtée aux quelques signes historiques qui permettent de mieux comprendre le caractère unique de l'Europe centrale : L'auteur veut résister aux opinions couramment répondues si cette partie de l'Europe appartient à l'Europe occidentale ou à l'Europe de l'Est et explique qu'elle est la frontière qui réunit deux régions différentes.

Péter Hanák sa v knihe Jenő Szűcsa zaoberá strednou Európou ako historickým regiónom. Kladie si otázku, či odbočenie v 16. a 17. storočí bolo spojené s hlbokými a trvalými štrukturálnymi zmenami, ktoré by spôsobili, že územia dovtedy patriace k Západu, nadobudli východný charakter alebo či sa v dôsledku týchto zmien stali stredovým regiónom s osobitnými charakteristikami.

V ďalšom texte sa zaoberá dokazovaním toho, že stredná Európa tvorí samostatný historický región a pre toto tvrdenie poskytuje dôkazy.

„Skúmanie jednotlivých znakov dejín ekonomiky a spoločnosti, štátnej štruktúry, politiky a kultúry nám dokazuje, že definícia východoeurópskeho regiónu, vyhlasovaného za jednotný útvar, spája dve geneticky, štrukturálne a vývinovo odlišné regióny – stredoeurópsky a východoeurópsky.“ (Péter Hanák)

Jeho argumenty pre potvrdenie existencie stredoeurópskeho regiónu sú:

-príčinou zaostávania strednej Európy (ďalej len SE) oproti Západu sú turecké expanzie na jej územie. Tie spôsobili zaostávanie tejto oblasti a znamenali upevnenie feudálneho poriadku, čo bolo v rozpore so smerovaním krajín na západe. Hovorí o odbočení, „ktoré malo úpadkový charakter, po ktorom v 18. storočí nasleduje postupne sa zrýchľujúci rozvoj smerom k západným štruktúram“.

V čase tohto, akoby zastavenia sa vývoja strednej Európy sa Rusko vracia do európskeho hospodárskeho, politického a kultúrneho systému. Naproti tomu Rusko začína spomaľovať vo svojom vývoji v čase, keď SE chytá druhý dych.

-ako na podstatný rozdiel v agrárnom rozvoji poukazuje, že na Západe začínajú prevažovať peňažné dávky namiesto pracovných a nútenej roboty na Východe, čo viedlo „ku kapitalistickému nájmu anglického typu a francúzskemu typu prevahy slobodných roľníkov“.

-prechod ku kapitalistickému poriadku v Uhorsku.

Revolúcia v 1848. zrušila nútenú robotu, ktorá bola základom agrárnych pomerov. Prechodnú formu predstavovalo aj vykupovanie poddanských povinností. Pracovné a iné dávky sa zmenili na finančný poplatok.

Obce s výsadami roľníckych trhových miest získavali peniaze prostredníctvom pestovania tabaku, chovu oviec, včelárstva, furmančenia a nádenničenia.

V týchto obciach sa vtedy vyskytujú gréci, srbskí a židovskí obchodníci, z čoho vyvodzuje vzájomný vzťah medzi ich príchodom a rozmachom obchodu a roľníckej produkcie.

„Pracovná renta vykazuje klesajúcu tendenciu, kým peňažná renta má stúpajúci trend.“ Tu vidí rozhodujúci moment prechodu Uhorska ku kapitalistickému hospodárstvu.

Nachádza súvislosti medzi klesajúcou tendenciou nútenej pracovnej renty a zrýchľujúcim sa procesom premeny roľníkov na želiarov. Keď ich robotu vo feudálnej závislosti nebola dostačujúca, podujímajú sa na prenájom, námedznú prácu, nádenníctvo. Tak sa rýchlo zvyšoval počet skupín so štatútom námedzných robotníkov, sezónnych robotníkov, nádenníkov, žatevných robotníkov.

Ďalej uvádza, že už v druhej polovici 18. storočia sa zjavil a rozširoval sa kapitalistický nájom.

-komercializácia hospodárstva v hlavnej línii (línia panského hospodárstva), ustrnula, ale prostredníctvom vykupovania poddanských povinností a roľníckeho nájmu, kapitalistického nájmu a tiež prostredníctvom foriem námedznej práce predsa pokročila.

-uvádza, že popri rozvoji „pruského typu“ sa v agrárnom rozvoji vyskytli aj tendencie anglického a francúzskeho typu. Pribúdali podniky kapitalistického charakteru a panské hospodárstvo sa zmenilo na zmiešané tým, že zamestnávalo aj námedzných robotníkov, árendátorov, ...

„Postupne sa u nás vytvárala akási regionálna forma „pruského“, anglického a francúzskeho typu rozvoja, modifikovaná regionálne, krajovo, a dokonca aj podľa jednotlivých veľkostatkov.“

„V strednej Európe a v jej východnej časti, v Uhorsku, sa nikdy celkom nepodarilo úplne a trvalo pripútať poddaných k pôde – patentom Jozefa II. z roku 1785 poddaní mali formálne slobodu pohybu. Podobne aj revolúcia v roku 1848 bola niekde medzi francúzskym jakobinizmom a ruskou reformou z roku 1861: V reláciách nášho regiónu oslobodila poddaných.“

-ako ďalší rozdiel označuje, že v SE sa už v poslednej fáze feudalizmu objavuje občianske vlastníctvo, ktoré legalizovala revolúcia. Na Východe sa však zrušením poddanstva nestali z poddaných občianski vlastníci (feudálna záťaž vyviazania).

V 1848. a po 1867. sa liberálne princípy vlastníctva a slobody v Uhorsku uplatňovali, aj keď nie v takej čistej podobe ako na Západe. Na Východe nemožno hovoriť o nich ako o „realite organizujúcej spoločnosť a politiku“.

-šľachta v Uhorsku a v Poľsku bola početnejšia a organizovanejšia ako v Rusku, kde si cárska autokracia podrobila služobnú šľachtu aj bojarov tak, že sa z nich stali cárovi poddaní.

Porovnáva postavenie poddaných v Rusku a v SE. Pokiaľ v Rusku dochádza k zhoršovaniu postavenia poddaných a akékoľvek snahy o zlepšenie ich postavenia sú potlačené v SE bojovali (celkom úspešne) za osobnú slobodu, voľný pohyb, ...

-odlišnosti nachádza aj vo vývoji SE a ruských miest. Počet miest a ich obyvateľov v Habsburskej monarchii prevyšoval výrazne nad ich počtom v Rusku. Mestá v SE sa líšili od

ruských svojou autonómiou, svojou aj keď obmedzenou samosprávou a prevažnú väčšinu z nich nezaložili panovníci.

„Ruské mesto a ruský občan zostali spoločnosťou slúžiacim cárskemu autokratickému, zaradeným do jej hierarchického systému.“ (Hildermeier)

-kapitalistický vývoj netlačili domáci občania, ale kupci - obchodníci, ktorí boli väčšinou prisťahovalci. Prisťahovalci sústredili svoje činnosti na oblasti, ktoré tradičný obchod veľmi nezahŕňal. Títo potom budovali infraštruktúru vnútorného obchodu. Zahŕňali podomových obchodníkov, krčmárov – árendátorov a veľkoobchodníkov sídliačich vo veľkých mestách a obchodovali so zahraničím.

„Kupci zohrali významnú úlohu v rozvoji dopravy – vodnej a cestnej. Vytvorili aj podmienky na mobilitu naakumulovaného kapitálu: zmenku, dlhopis a lombardskú pôžičku.“

„Jednosmerné obchodovanie rozšírili na dvojsmerné a tým urýchlili akumuláciu kapitálu.“ Významnú úlohu zohrali Židi, ktorým nebolo umožnené získať občianske práva a začleniť sa do tradičného meštianskeho života, čo znamenalo neustále nové investície.

Péter Hanák z uvedeného vyvodzuje dva závery: 1. „Profesijný oblúk siahajúci od podomového obchodníka cez výkupcu, kapitalistického obchodníka až po kapitalistického podnikateľa sa v mnohom líši od západného modelu a ešte väčšmi od ruského modelu.“

2. „Tento proces akumulácie obchodného kapitálu a jeho investovania vyvracia názory o importovaní kapitalizmu, o generujúcej úlohe zahraničného kapitálu a o podpore štátu.“

Tento druhý záver vyvodzuje na základe toho, že ako sám tvrdí: „Nie kapitál bol v čase vzniku kapitalizmu – zhruba do päťdesiatich rokov 19. storočia – zahraničný, ale obchodník – podnikateľ.“

-poukazuje na príbuzné rysy štátnej štruktúry a politického režimu v SE a Rusku ako sú militarizmus, byrokratizmus a istý etatizmus.

Modernizačné úsilie monarchie však boli reálnejšie a účinnejšie z hľadiska ekonomickej vyspelosti, stupňa modernizácie a občianskej bázy.

Z hľadiska vzniku byrokracie, hovorí o tom, že v monarchii bola kvalifikovanejšia, lebo sa kreovala zo strednej vrstvy, ktorá tu existovala. Čo je rozdiel oproti Rusku, kde vznikala náhodne.

Suverenita rakúskeho absolutizmu bola obmedzovaná uhorským stavovským systémom, ale aj zákonom, čo je podstatný rozdiel SE od Ruska.

-ako posledné sleduje vývoj po reforme v Rusku po 1861. a v monarchii po 1867. Zatiaľčo Rusko si zachováva autokratický „štat“, Habsburská monarchia sa stáva ústavnou, aj keď s mnohými rezíduami absolutizmu – teda „bola osobitým typom autoritatívneho a právneho štátu“.

V Rakúsko – Uhorsku panovníka kontrolovali parlament a i rozličné národné a spoločenské záujmové združenia, odbory sociálnodemokratická strana, robotnícke hnutie, a uplatňovali sa tu aj niektoré základné občianske práva.

Nemožno s P. Hanákom nesúhlasiť, ak tvrdí, že „štátnopolitický systém monarchie – a v rámci nej aj Uhorska – takisto stojí medzi parlamentnou demokraciou Západu a autokratickou Východu, takže veľmi presne stelesňuje stredoeurópsku osobitosť“.

S historickým vymedzením existencie SE súvisí aj náboženské a práve týmto hľadiskom sa zaoberá Samuel Huntington, keď skúma možnosti včlenenia sa štátov SE do EÚ a NATO, a tým potvrdenie ich miesta v západnej civilizácii.

Stredná Európa tu znamená koniec, alebo začiatok Európy „novej“. Štáty SE sa pričlenia k spoločenstvu krajín so západným kresťanstvom (rímsko – katolíckym a protestantským) a vytvoria tak „obnovenú hranicu medzi Východom a Západom“. (Howard)

Naskytá sa otázka, či SE môže byť tak súčasťou Východu ako aj Západu? Je isté, že táto časť Európy preberala filozofické, hodnotové, náboženské, kultúrne a iné prvky z oboch strán. Znamená to, že je to územie európske, ktoré však tvorilo hranice západnej kultúry.

Konrád hovorí: „Pre stredo - východnú Európu bola dejinná tragédia, že nebola schopná dosiahnuť samostatnosť po zrútení východnej turko – tatárskej nadvlády a po zrútení neskoršej západnej nadvlády germánsko – rakúskej a že sa opäť ocitla pod východnou nadvládou, tentokrát sovietsko – ruského typu.

Ja by som si dovoľil podotknúť k tomuto tvrdeniu, že nielen tieto udalosti boli dejinnou škodou, ale aj to, že po 1. svetovej vojne sa štáty, ktoré sa vytvorili po rozpade monarchie nedokázali združiť do silného zoskupenia a tak presadzovať svoje záujmy, ale spoľahli sa na Západ. Čas ukázal, že toto nebola najsprávnejšia voľba.

Na druhej strane, ak by bola naša kultúra a hodnoty čisto západné, naše prispôsobovanie sa novým pomerom po roku 1948, by asi nebolo až také pokojné a relatívne bezbolestné. Podobnú tézu obhajuje aj T. G. Ash, keď odporuje kritikom komunizmu a vplyvu Východu na našom území počas rokov 1948 – 1989 a podáva argument, že sú to práve „stredo európske tradície, ktoré pomáhali ustanovovaniu komunistických režimov v Československu a v Maďarsku, v ktorých potom tieto režimy pokračovali“. „Pre strednú Európu bola pred rokom 1914 výrazne charakteristická prebujnelá byrokracia štátneho aparátu a formalistický legalizmus dovedený k absurdným krajnostiam.“ (T. G. Ash)

Stredná Európa sa javí ako konglomerát národných štátov, ktoré predstavujú niečo osobité, niečo, čo má prvky tak Západu ako aj Východu a čo mu umožňuje prikláňať sa na obe strany podľa toho, čo mu viac vyhovuje, alebo kde ho násilím silnejší partner vtiahne.

Ďalší argument, ktorý pléduje v prospech osobitosti SE ako historického regiónu sa objavuje v moderných dejinách a preto tvrdenia, že SE je pevnou súčasťou Západu, ktoré sa pred našim vstupom do EÚ objavujú stále častejšie, sú nepresné.

Ak by sme boli jeho pevnou súčasťou, prečo nám Západ nepomohol v 1938. a potom 1939., keď rovnako mlčal a napokon v 1956. v Maďarsku, 1968. v Československu a 1981. v Poľsku.

„Skutočnosť, že popri priateľstvách a putách, ktoré národy tohto regiónu spájajú, existujú medzi nimi aj hlboké konflikty a animozity, nepopierajú, naopak, práve potvrdzujú historickú existenciu tohto regiónu. Koniec koncov, spory, hnev a nenávisť sú najbežnejšie práve medzi susedmi.“(P. Hanák)

Použitá literatúra:

Szücs, Jenő: Tri historické regióny Európy. Kalligram, Bratislava 2001.

Huntington, Samuel P.: Střet civilizací. Rybka Publishers, Praha 2001.

Ash, T. G.: Středoevropian volbou. I. S. E. , Praha 1992.